

СПІВВІДНОШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ТА МОРАЛЬНИХ МЕТОДІВ БОРТЬБИ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ З ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИМИ КОНФЕСІЯМИ ПІСЛЯ 1905 р. (на матеріалах Правобережної України)

У статті проаналізовано різні методи боротьби православної церкви з пізньопротестантськими конфесіями у Правобережній Україні після 1905 р. Визначено їх сильні та слабкі сторони. З'ясовано фактори, котрі впливали на вибір тих чи інших методів у релігійному протистоянні.

Ключові слова: сектанти, баптисти, адвентисти, адміністративні методи, моральні методи.

Взаємини представників різних релігійних течій практично скрізь і завжди містять у собі елемент протистояння, адже кожна сторона, виходячи з точки зору про істинність власної релігійної доктрини, сприймає аргументи іншої сторони, як спробу піддати цю істинність сумніву. Не стали виключенням і стосунки Російської православної церкви (далі – РПЦ) з пізньопротестантськими громадами на терені Правобережної України на початку ХХ ст. Те, що вони були ворожими, не викликає дискусії у дослідників. Проте, які саме методи використовувала РПЦ для протидії сектантам, чому на протигагу адміністративно-репресивним все більше починають залучатися моральні методи залишається нез'ясованим в історіографії. Лише частково ці питання знайшли відображення у працях таких дослідників як О. Клібанов [1], В. Любашенко [2], Ю. Решетников, С. Санніков [3], О. Ігнатуша [4], Г. Надтока [5]. Тому, необхідно продовжити науковий пошук у вказаному напрямку.

Як вже зазначалося вище, стосунки православної церкви з пізньопротестантськими конфесіями на початку ХХ ст. були далекими від гармонійних. Їх об'єктивно зумовлена гострота додатково підсилювалася дією ряду чинників. По-перше, місіонерська діяльність протестантів спрямовувалася в основному на православних віруючих, що не могло не викликати негативної реакції та опору з боку православного духовенства. Оскільки цей вид діяльності займав чільне місце в релігійній практиці усіх протестантів, то, відповідно, і протидія йому з боку православної церкви була досить суттєвою.

По-друге, віруючі, котрі залишили РПЦ, перейшовши до одного з пізньопротестантських об'єднань, своє рішення, як правило, пояснювали якимись недоліками чи вадами в організації православної церкви. Так, наприклад, взимку 1905 р. адвентист з с. Косарева Дубенського повіту Волинської губернії О. Козак заявляв стосовно православної церкви та її обрядів, що все це «... вигадано попами для власної користі» [6, арк.2 зв.-6]. У 1913 р. сектантка з м. Києва О. Костяна у бесіді зі священником говорила, що не потребує ні духовенства, ні таїнств, тому що люди рятують-

ся лише власною вірою в Бога [7, с.81]. Подібні висловлювання носили характер відкритої критики РПЦ, що остання не могла залишити без уваги.

По-третє, не сприяв нормалізації стосунків і притаманний окремим новонаверненим радикалізм, різко негативне ставлення до всього, пов'язаного з православним культом. Так, сектант м. Корсуня Київської губернії Я. Бондар у 1900 р. знищив православні ікони, зокрема ікону Христа-Спасителя [7, с.79-80]. В іншому випадку, наприкінці 1910 р. селянин с. Рахни-Лісові Ямпільського повіту Подільської губернії І. Гончарук, котрий перейшов до адвентистської громади, виніс з хати православні ікони й спалив іконні рами. Свої дії він мотивував тим, що поклоніння іконам суперечить Божій заповіді, яка закликає не створювати собі кумирів [8, арк.5-6]. Зрозуміло, що які б аргументи не наводили сектанти для пояснення своїх дій, подібні вчинки викликали цілком закономірну негативну реакцію як з боку віруючих, так і зі сторони діячів церкви. Як бачимо, РПЦ мала достатньо підстав для формування ворожого ставлення до сектантів будь-якого ґатунку. Щодо обрання методів боротьби з ними, то тут основну роль відігравав особливий статус православної церкви в імперії. Будучи складовою державного механізму, вона цілком обґрунтовано розраховувала на підтримку органів влади у протистоянні з конкурентами в релігійній сфері, тому діячі церкви віддавали перевагу адміністративно-репресивним методам боротьби з сектантами, а основним аргументом проти останніх були начебто притаманні їм антидержавні погляди.

Під час революції 1905–1907 рр., видаються нормативні акти, які покращили правове становище віруючих пізньопротестантських конфесій. 17 квітня 1905 р. вийшов царський указ «Про зміцнення принципів віротерпимості», у першому пункті якого зазначалося, що «відхід від православної віри в інше християнське сповідання або віровчення не підлягає переслідуванню» [9, с.257]. А 17 жовтня 1905 р. оголошено царський маніфест про дарування населенню громадянських свобод, а серед них і свободи совісті [10, с.754]. Відповідно й діячі православної церкви внесли корективи у методи боротьби з сектантами. «З виданням Височайшого указу від 17 квітня 1905 р. про свободу віросповідань, – писав з цього приводу часопис київського духовництва, – Київська єпархіальна місія виключно виробляє релігійно-моральні заходи для боротьби з сектантством. З цього часу припинилось і залучення місіонерів як експертів у судові установи» [11, с.786]. Окремі діячі православної церкви навіть висловлювали думки про відсутність антидержавного характеру в ідеології і практиці пізньопротестантських конфесій. Більше того, вже у 1905 р. такі думки з'явилися на сторінках головного антисектантського періодичного видання імперії – «Місіонерського огляду». Один з авторів журналу, П. Козіцький, аналізуючи збірник статей Д.І. Скворцова під назвою «Сучасне російське сектантство», висловив кілька сміливих на той час зауважень. Не заперечуючи антицерковного змісту штундизму,

П. Козіцький вказав, що звинуватити штундистів у шкідливій для держави діяльності досить важко. «Не потрібно забувати, – писав він, – що штунда у нас на Русі досить скоро буде святкувати со-рокаріччя свого існування. І за цей час жодного політичного процесу! Думається нам, що комунізм і соціалізм, «новий союз братів», що проповідує свободу, рівність і братерство, так само спроба встановити в штундизмі руйнівню-негативну основу – це скоріше фікція, ніж дійсність. Припустимо, що, може бути, ці «божевільні мрії» є серед штундистів; але ми сміливо стверджуємо, що ці мрії настільки мікроскопічні, що штунду не забарвляють в спеціально-політичний колір, і що ця секта переважно залишається релігійною сектою. Вже той факт, що жандармерія залишила в спокої штундистів, слугує підтвердженням нашої тези; вже час встановити на штунду істинний погляд і дивитися на неї як на релігійну лише секту, і час вже відмовитися від тенденції нав'язувати штунді ан-тидержавний характер» [12, с.954]. Можемо припустити, що публікація таких ідей на сторінках консервативного православного часопису стала даниною тодішнім обставинам, коли у різних колах велося багато розмов про необхідність запровадження демократичних свобод, а серед них і свободи совісті та віросповідань.

Крім змін у законодавстві, була й інша причина, що спонукала православне духовенство до пошуку більш гнучких методів боротьби з протестантами. Занадто тісний зв'язок церкви з державою, орієнтація на підтримку поліції, як на найбільш дієвий спосіб боротьби з сектантством, створювали в суспільній думці стійкий стереотип про неспроможність православного духовенства перемогти своїх опонентів методами духовного впливу, що, в свою чергу, підривало авторитет церкви. Це усвідомлювала частина православного кліру. Так, священник В. Торопецький у 1911 р. на сторінках «Волинських єпархіальних відомостей» зазначав: «Ми зовсім не бажаємо воскресити часи минулі, коли в справі боротьби з лжевченнями поліція брала діяльну та безпосередню участь. Ми не бажаємо цієї участі. Історія переконала всіх нас, що будь-які насильницькі заходи в справі релігії завжди приводили якраз до зворотних результатів» [13, с.394]. Інший священник, П. Матушевич, критикуючи організацію православної місії, у грудні 1905 р. в листі до відомих місіонерів С. Потехіна та М. Белогорського висловився більш категорично: «Втручаючи у справи релігії владу держави, місіонерство цим кидало тінь на питання віри, ставило себе на боці насильників і ставало на боротьбу з народом» [14, арк.109 зв.].

На думку окремих діячів православної церкви, необхідність обмеження поліцейських заходів у справі боротьби з сектантством зумовлювалася суто практичними міркуваннями. Сектанти, котрі зазнали утисків за релігійні переконання, набували ореолу мучеників за віру, а тому вони «не тільки не змиряються, але робляться ще більш нахабними та нетерпимими. Вони чудово розуміють, що всякого роду репресивні заходи пробуджують симпатії до них, тісніше згуртовують їх, підвищують їхні релігійні почуття і настрої. Тому вони не лише не уникають гонінь і переслідувань, але

навіть шукають їх» [15, с.27]. Досить характерним є той факт, що ці застереження на адресу православного духовенства лунали у 1914 р., що промовляло про актуальність питання щодо застосування допомоги поліції в боротьбі з сектантством і після царських указів 1905–1906 рр.

У контексті лібералізації законодавства, у 1908 р. Синод видав нові правила для влаштування внутрішньої місії, які істотно відрізнялися від правил 1888 р. Не змінюючи сутності місіонерства, вони передбачали більш обережні дії місіонерів. Наголос був зроблений на увіщувальні бесіди, на яких рекомендувалося розбирати і викривати сектантські вчення. Велика увага зверталася на створення місіонерських шкіл, церковних хорів і різних форм індивідуального впливу на віруючих. Вперше було піднято питання про облік сектантів по єпархіям та запропоновані прийоми більш ґрунтовного вивчення сект [16, с.447].

У зв'язку з легалізацією пізньопротестантських конфесій, православна церква змушена була внести ще один новий елемент у тактику боротьби з сектантами. Тепер їх почали притягати до відповідальності не за приналежність до протестантизму, а за критику православної церкви і православного віровчення. Типовим прикладом у цьому зв'язку став судовий процес над відомим діячем адвентизму І. Пилькевичем. Останній був активним пропагандистом адвентизму у Правобережній Україні, зокрема на Київщині. У своїх проповідях, на яких часто були присутні православні, він заперечував необхідність вшанування Богородиці, православних святих, критикував поклоніння іконам. Київська духовна консисторія, підтримуючи арешт І. Пилькевича, наголошувала перед судовими інстанціями, що його слід судити не за приналежність до адвентизму, а за вороже ставлення до православної церкви. Уманський окружний суд підтримав консисторію, і в 1910 р. І. Пилькевича засудили до двох років арештантських рот. У православної церковній пресі з цього приводу відзначалося, що справа І. Пилькевича започаткувала новий підхід до сектантських процесів [17, с.517–519]. Наведемо ще один аналогічний приклад. Наприкінці 1912 р. Київський окружний суд розглядав справу адвентистів с.Фурсова Васильківського повіту А. Фурсика та Є. Глушаквої, котрі обвинувачувалися в негативному ставленні до православної церкви та її обрядності. За вироком суду сектантів присудили до тюремного ув'язнення терміном на один місяць [18, арк.98–98 зв.]. Як бачимо, з погляду судових органів, І. Пилькевич виявився більш небезпечною особою, ніж А. Фурсик та Є. Глушаква.

Таким чином, часткова зміна методів боротьби православної церкви з сектантством після 1905–1906 рр. була викликана як лібералізацією законодавства, так і усвідомленням все більшою частиною духовенства тих негативних наслідків, які мали поліцейсько-адміністративні методи боротьби для самої церкви в цілому, і її місійної справи зокрема. І навпаки, використання релігійно-моральних методів впливу, навіть запозичення досвіду релігійних опонентів мало позитивні наслідки як для самої

церкви, так і для пересічних віруючих. Мова йде насамперед про активізацію православної християнської освіти, видання православних брошур, проведення публічних виступів священиками тощо. Подібні заходи далеко не завжди справляли миттєвий місіонерський ефект, але їх значення було значно глибшим. Вони сприяли частковому оновленню церкви, ліквідації тих негативних явищ в її діяльності, які знижували її авторитет та спонукали частину віруючих до пошуку кращої релігійної системи.

Проте і після 1905–1906 рр. продовжувалися утиски віруючих протестантських конфесій, що, з одного боку, було пов'язано з недосконалістю законодавства, а з іншого – з небажанням частини православного духовенства вносити корективи в методи своєї роботи. Остання обставина свідчила не лише про консерватизм мислення багатьох представників православної церкви, але й про їх невміння в нових, більш ліберальних умовах, ідеологічно перемагати конкурентів. Річ у тім, що православна церква в той час мала небагато діячів, готових вести спокійну, толерантну полеміку з сектантами без обвинувачень та образ. Відсутність таких кадрів здебільшого пояснювалася консервативністю навчання в православних духовних семінаріях Російської імперії. Атмосфера духовної цензури, відсутність справжньої свободи совісті, панівне становище православ'я в країні сприяли вихованню семінаристів у дусі нетерпимості до чужої думки, ворожості до поглядів, що суперечили догматам православної церкви.

Будучи неспроможною перемогти протестантів в ідейній полеміці, частина православних духовних осіб продовжувала відстоювати застарілі методи боротьби з інакомислячими. Прикладом такого підходу було, зокрема, повідомлення священика м. В'язівки Черкаського повіту Київської губернії О. Крачівського від 22 липня 1913 р. У ньому священик повідомляв про діяльність місцевого сектанта Л. Коваля, який перейшов до протестантизму наприкінці XIX ст., створив у містечку сектантський осередок і навіть став «штундистським пресвітером». На думку О. Крачівського, найбільш ефективним засобом викорінення сектантства в містечку було б виселення Л. Коваля за межі Київської губернії [7, с.184].

Консервативна частина духовенства в умовах відносної свободи віросповідань, як і раніше, підбурювала парафіян проти сектантів і навіть заохочувала фізичні розправи над ними. Так, у 1910 р. подібні заклики з боку православного духовенства лунали у м. Ковелі Волинської губернії [19, с.47]. В іншому випадку з наказу священика натовп селян на початку 1907 р. побив баптистів у с. Водяному Звенигородського повіту Київської губернії [20, с.136]. Аналогічні події сталися 17 травня 1909 р. в с. Логвин Сквирського повіту тієї ж губернії. В результаті нападу на євангелістів, організованого місцевим духовенством, постраждало декілька осіб, у тому числі й жінки [21, арк.1-1 зв.]. Подібні факти мали місце і в інших місцях Правобережної України [22, арк.15-15 зв.].

Звичайно, заклики до фізичної розправи над сектантами виходили за рамки існуючого правового поля. В той же час форму-

вання у пересічного селянина негативного образу сектанта, як його особистого ворога, не йшло у розріз з буквою закону і тому активно практикувалося православним духовенством, а також пропагувалося в антисектантській літературі. «Лише тоді, – вказувалося в одному з таких видань, – ... коли ми переконаємо селян в небезпеці сектантства взагалі, коли покажемо їм те зло і ту шкоду, яку завдають сектанти і суспільству, і церкві, і державі, і сім'ї, і народній освіті, тільки тоді ми можемо бути почасти спокійними за долю ввірених нам душ» [15, с.121]. Окремим священикам вдавалося досить успішно виконувати подібні настанови. Яскравим прикладом цього є подія у с. Гурівцях Бердичівського повіту Київської губернії. Тут, за свідченням губернатора, протягом багатьох років мирно співіснували баптисти і православні. Проте, з призначенням у серпні 1909 р. в село священика М. Шмігельського, ставлення православного населення до баптистів різко змінилося. Останній нетерпимо ставився до громади баптистів і поступово це ставлення передав своїй парафії. В результаті місцеві баптисти зазнали фізичного насилья та зіткнулися з перешкодами під час здійсненні поховального обряду [23, арк.164-164 зв., 167 зв.].

Отож, частина духовенства, віддаючи перевагу силовим методам у боротьбі з сектантством, обходила і без допомоги поліції, натомість використовуючи у цій справі енергію своїх найактивніших парафіян. Останні утворювали громади «поборників православ'я», які впливали на «штундистів» «домашніми засобами», у результаті яких сектанти нерідко зазнавали тілесних ушкоджень. Важливим негативним наслідком діяльності таких імпровізованих громад була деморалізація та дегуманізація суспільства, на що звертали увагу окремі дослідники евангельського руху ще на початку ХХ ст. «Адже ті ж хлопці, які в селі є «помічниками добрих пастирів народних» і, чекаючи сектантів, котрі поверталися з молитовного зібрання, влаштовують у темряві засідки в лісі чи біля парканів, підпалюють ночами хати сектантів..., потрапивши в місто і, не маючи ніяких моральних устоїв, крім масивного кулака, перетворюються природнім шляхом на хулігана-злочинця» [24, с.67]. Таким чином, окремі священнослужителі свідомо культивували паростки релігійної нетерпимості, готовності застосувати силу проти опонента та навіть його фізично знищити. Цікаво, що ці паростки досить швидко дадуть багатий врожай і з встановленням радянського режиму православне духовенство саме стане жертвою подібної фанатичної нетерпимості.

У рамках даної статті не має потреби аналізувати усі методи боротьби РПЦ з сектантами, зазначимо лише, що ні моральні, ні адміністративно-репресивні заходи не змогли зупинити постійне зростання кількості віруючих пізньопротестантських конфесій. Так, лише протягом 1906–1911 рр. їх чисельність у межах України зросла вдвічі – з 25 тис. до 50 тис. осіб [2, с.243; 20, с.140]. Звичайно, частина сектантів в силу різних обставин, поверталася до православної віри, проте динаміка взаємних переходів все ж відображала перевагу пізньопротестантських конфе-

сій. Так, по Київській єпархії у 1912 р. перейшло з православ'я до штундизму – 366, баптизму – 90, адвентизму – 66, євангельського християнства – 208 осіб. Водночас приєдналось до православної церкви зі штундизму – 212, баптизму – 51, адвентизму – 43, євангельського християнства – 9 осіб [7, с.136]. Таким чином, лише за рахунок офіційно зареєстрованих переходів, чисельність віруючих пізнопротестантських конфесій в одній Київській єпархії протягом 1912 р. зросла на 415 осіб.

Але для православної церкви більш важливими були не кількісні, а якісні втрати. Дійсно, відхід кількох тисяч, чи навіть і десятків тисяч віруючих від православ'я не міг істотно послабити його позиції. Важливішим стало інше – керівництво РПЦ виявилось неспроможним зупинити розвиток євангельського руху, незважаючи на підтримку держави, чисельну армію місіонерів, значні інтелектуальні сили та матеріальні ресурси. Крім того, православною церквою не були використані можливості для оновлення, внутрішнього реформування церкви, які відкривалися у процесі міжконфесійного протистояння з інославними конфесіями. Адже протестантизм не тільки пропонував ідеї релігійної терпимості, толерантності та раціоналізму. Ці ідеї, що масово розповсюджувалися у світі, ставили ортодоксальне православ'я перед необхідністю рахуватися з ними і навіть гуманізувати свої соціальні відносини відповідно до вимог часу [4, с.50].

Передова частина духовенства розуміла, що успіху у боротьбі з євангельським рухом можна було досягнути лише усунувши недоліки в діяльності православної церкви, які створювали сприятливий ґрунт для його розвитку. Проте, у більшості випадків, усі спроби реформування закінчувалися констатацією існуючих проблем у житті церкви та визнанням необхідності перетворень. Зокрема, на єпархіальних з'їздах православного духовенства неодноразово вказувалося на доцільності здійснення богослужіння «належним чином» для протидії розколу і сектантству, при цьому особлива увага зверталася на читання і співи. Зазначалося, що проблема невизначеного, незрозумілого читання в православній церкві має давній характер, а тому усі до неї звикли, змирились, «як з неминучим злом, успадкованим від давно минулих часів». Але важливість боротьби з цим злом, – зазначали делегати з'їздів, – подала з новою гостротою у зв'язку з гарно організованим читанням і співами у сектантів [25, с.84]. Отож, було окреслено існуючу проблему, вказано на необхідності її вирішення і на цьому усе й завершилося.

Одна з комісій IV Всеросійського місіонерського з'їзду в 1908 р. запропонувала для успішної протидії сектантському рухові наблизити богослужбову мову до розуміння простого люду [26, с.838]. Найбільш раціональним рішенням у даному випадку було б вживання української мови під час літургії і переклад цією мовою Біблії. Проте Св. Синод на початку ХХ ст., як і раніше, був рішучим противником подібних перетворень у православній церкві. Щоправда, в 1905 – 1907 рр. під тиском революційних подій він зробив деякі ліберальні кроки, дозволивши переклад Євангелія

українською мовою. Цим скористалося національно свідоме духовенство на Поділлі і видало у 1906 р. українською мовою «Євангеліє від Матвія» [27, с.33-34]. Проте ці поступки в даному питанні виявилися короточасними і кардинально не змінили шовіністичної політики російської влади. Отож, євангельський рух не зміг зрушити офіційну церкву в бік її серйозного реформування. Наслідком невіршеності цієї проблеми стало продовження зростання впливу пізньопротестантських конфесій в Україні, поступове їх укорінення на українському етнічному ґрунті, що в кінцевому рахунку обмежувало сферу впливу православної церкви [4, с.69-70].

Отже, оскільки місіонерська діяльність протестантських громад об'єктивно включала в себе критику православної церкви, це викликало протидію з боку останньої. РПЦ у боротьбі з пізньопротестантськими конфесіями використовувала як адміністративно-репресивні, так і моральні методи. Перші приносили швидкий видимий ефект, проте не завжди досягали основної цілі, скоріше навпаки – дискредитували роботу православного духовенства. Другі – на перший погляд були не настільки дієвими, як того очікували, проте вони створювали можливість для оновлення, реформування церкви. На жаль, ці можливості за умов цілковитої залежності православної церкви від держави були використані лише мінімально.

Список використаних джерел:

1. Клибанов А.И. История религиозного сектантства в России (60-е годы XIX в. – 1917 г.) / А.И. Клибанов. – М. : Наука, 1965. – 348 с.
2. Любашенко В.І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій / В.І. Любашенко. – Львів : Просвіта, 1995. – 350 с.
3. Решетніков Ю. Огляд історії Євангельсько-баптистського братства в Україні / Ю.Є. Решетніков, С.В. Санніков. – Одеса : Богомисліє, 2000. – 230 с.
4. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) / О.М. Ігнатуша. – Запоріжжя : Поліграф, 2004. – 440 с.
5. Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900–1917 років : соціально-релігійний аспект / Г.М. Надтока. – К. : Знання, 1998. – 271 с.
6. Державний архів Житомирської області. – Ф. 1. – Оп. 33. – Спр. 724.
7. История евангельско-баптистского движения в Украине : материалы и документы / сост. С.И. Головащенко. – Одесса : Богомыслие, 1998. – 277 с.
8. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 7990.
9. Именной Высочайший указ, данный Сенату Об укреплении начал веротерпимости. – 17 апреля 1905 г. // Полное собрание законов Российской империи : собр. 3-е. – СПб. : Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1908. – Т. XXV: 1905 г. – Отд. 1. – № 26125. – С. 257-258.
10. Манифест Об усовершенствовании Государственного порядка. – 17 октября 1905 г. // Полное собрание законов Российской империи : собр. 3-е. – СПб. : Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1908. – Т. XXV: 1905 г. – Отд. 1. – № 26803. – С. 754-755.
11. К характеристике деятельности Киевской епархиальной противосектантской миссии, частью в ее прошлом, частью в настоящем време-

- ни // Киевские епархиальные ведомости. – 1908. – № 30, ч. неоф. – С. 783-787.
12. Козицкий П.Д. И.Скворцов. Современное русское сектантство / П.Д. Козицкий // Миссионерское обозрение. – 1905. – № 6. – С. 951-956.
  13. Торопецкий В. Грозные явления / В. Торопецкий // Вольинские епархиальные ведомости. – 1911. – № 19, ч. неоф. – С. 391-394.
  14. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 127. – Оп. 1003. – Спр. 77.
  15. Введенский А. Борьба с сектантством / А. Введенский. – Одесса : Типография епархиального дома, 1914. – 413 с.
  16. Смирнов Н.А. Миссионерская деятельность церкви (вторая половина XIX в. – 1917 г.) / Н.А. Смирнов // Русское православие: веки истории. – М. : Госполитиздат, 1989. – С. 438-462.
  17. Потехин С. Защита веры и вероисповедная свобода / С. Потехин // Киевские епархиальные ведомости. – 1910. – № 21, ч. неоф. – С. 517-522.
  18. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 1005. – Спр. 145.
  19. Ковель // Волинь християнська. – 2000. – № 1. – С. 46-54.
  20. История евангельских христиан-баптистов в СССР. – М. : Издание ВСЕХБ, 1989. – 623 с.
  21. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 1065. – Спр. 103.
  22. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 1065. – Спр. 271.
  23. Российский государственный исторический архив. – Ф. 821. – Оп. 133. – Спр. 301.
  24. Ясевич-Бородаевская В.И. Борьба за веру: Историко-бытовые очерки и обзор законодательства по старообрядчеству и сектантству в его последовательном развитии с приложением статей закона и высочайших указов / В.И. Ясевич-Бородаевская. – СПб. : Государственная типография, 1912. – XXX, 656 с.
  25. Богоявленский В. Епархиальные съезды духовенства, их деятельность и значение. – Омск, 1902. – IV, 158 с.
  26. IV Всероссийский миссионерский съезд в Киеве // Киевские епархиальные ведомости. – 1908. – № 31, ч. неоф. – С. 815-859.
  27. Зінченко А.Л. Благівістя національного духу: Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. / А.Л. Зінченко. – К. : Освіта, 1993. – 256 с.

The article elucidates various methods the Orthodox Church applied in fighting against Late Protestant confessions in the Right Bank Ukraine after 1905. Their strong and weak points are determined. The factors stipulating the choice of particular methods in the religious confrontation are studied.

Key words: *sectarians, Baptists, Adventists, administrative methods, moral methods.*

Отримано: 4.09.2011